

Ольга Новицька

СТАН ДОСЛІДЖЕНЬ З ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ В УКРАЇНІ У РАННІЙ РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Початок ХХ століття був відмічений соціально-політичними подіями, що змінили культурно-освітній простір України на користь української мови та української школи. 1905–1920 рр. – період становлення національної системи освіти й виховання, внесення національного компонента в структуру педагогічної науки. Школа почала розвиватися на національному ґрунті, було започатковано нову національну систему освіти, що базувалась на демократичних і педагогічних началах. Цей фактор відіграв велику роль у подальшому розвитку педагогічної науки в Україні.

У 20-х роках велика увага приділялася ідеям вільного виховання, що стали основою для створення дитячих закладів системи «Соцвиху» (соціального виховання дітей). 1 липня 1920 р. Наркомос України опублікував «Декларацію про соціальне виховання дітей», де пріоритетом виступали захист дитинства, опіка над безпритульними та бездоглядними, знедоленими, осиротілими, хворими, дефективними дітьми, «малолітніми правопорушниками» та групами дітей, які потребують спеціального виховного підходу.

Основним осередком, який охоплював всіх дітей, був визначений дитячий будинок: «Ми мусимо піти двома шляхами: з одного боку – використовувати старі форми підходу до дитини, форми часткові» [4, с. 238], що ставили перед собою завдання виховувати дитину спеціальними методами та об'єднати їх у єдиний процес, який утворить цілісну систему повного охоплення всіх сфер життя дитини (дошкільного виховання, шкільної та позашкільної роботи); «...і з другого боку – організувати нові заклади, які б уже органічно виходили з основного плану нової системи соціального виховання, – дитячі будинки» [там само, с. 238]. Відтепер долею дитини опікувалися не лише батьки, а і все суспільство, а отже і виховувало дитину суспільство.

Однак, при послідовному та виваженішому процесі переходу до нової системи освіти можна було б організувати ці дитячі будинки систематично й планомірно, поступово перетворюючи стару систему виховання. Але коли було поставлено «бойове завдання», завдання, яке може «більш потребує зараз широти розмаху, ніж глибини захоплення, – то тут уже треба пильно прислухатися до вимог буквального – хвилини. Мо-

же не стільки виховати, скільки – захвати дітей, – не стільки соціальне виховання, – скільки соціальна охорона дитини, – от що диктується зараз хвилиною «Охорона дитини», зазначалося в Декларації [4, с. 238]. Отже, реорганізація системи освіти, диктована урядом, відбувалася швидко, вимагала кардинальних змін будь-якою ціною на користь повного встановлення радянського майбутнього та виховання «людини-комуніста».

Такі швидкі та різкі зміни не сприймалися однозначно. Серед радянських учених не було єдиної інтерпретації марксистської науки і збудувати цілком нові та «правильні» підходи на основі лише політичних лозунгів і агітацій було практично неможливо. Тиск з боку влади викликав опір науковців. Впровадження курсів з історії педагогіки потребувало наукового забезпечення, розвитку радянської педагогіки як науки та її складової – історії педагогіки.

Після остаточного встановлення радянської влади в 1920 р. народна освіта УСРР почала більш виразно підпорядковуватись політиці, розвивалась в руслі марксистсько-ленінської ідеології та комуністичного виховання. В історії педагогіки починається процес переходу на марксистські позиції. Це був поступовий, складний та суперечливий шлях. Влада вимагала перегляду старих педагогічних поглядів і підпорядкування їх інтересам держави, що будує соціалізм.

Переоцінка усталеного та традиційного бачення, що полягало, вцілому, в емпіричному описі подій і фактів, виявилася досить тривалим процесом, крім того сприймалася неоднозначно, тому окремих марксистських досліджень з цих питань досить довго не було. Видавалися книжки західних педагогів новітнього часу, наприклад, М. Монтесорі «Метод наукової педагогіки та практика його в «Будинках дитини» і Г. Шарельмана «Трудова школа» (обидві книги видані в Києві в 1921 р.). Вийшли також хрестоматії з фрагментами праць тогочасних відомих західних і вітчизняних педагогів: Я. Мамонтов «Хрестоматія сучасних педагогічних течій». – Х., Госиздат України, 1924 (український переклад вийшов у 1926 р. зі значними змінами й доповненнями) та А. Гергет, А. Готалов-Готліб «Хрестоматія сучасних педагогічних течій», Госиздат України, 1925. Остання складалась з двох частин. Перша – це переклад чотирьох розділів з книги німецько-

го педагога-гербаріанця А. Гергета «Найголовніші течії в сучасній педагогіці», виданої в 1921–1922 рр. у ряді країн Заходу; друга частина являла собою велику працю А. Готалова-Готліба «Сучасні педагогічні течії в соціологічному освітленні», у якій автор зробив спробу висвітлити педагогічні течії з точки зору радянської педагогіки. У порівнянні з хрестоматією Я. Мамонтова ця праця більш наближена до марксистського розуміння різних педагогічних теорій кінця XIX – початку XX ст.

У 1925 р. в Росії з'явилася праця Є. М. Мединського «История педагогики в связи с экономическим развитием общества» (український переклад вийшов у 1928 р.). Це був перший радянський курс історії педагогіки, який задавав тон, визначав рамки і рівень бачення історії педагогіки з марксистських позицій.

Поступовому переходу історії педагогіки на марксистські позиції сприяли певним чином праці: «Робоча книга з історії педагогіки» І. Ф. Свядковського (Москва, 1927); «Марксистська педагогічна хрестоматія XIX–XX ст.», част. I, А. П. Пінкевича (Москва, 1928); «Короткий курс історії педагогіки» А. П. Пінкевича (Москва, 1927); тритомний курс «Історія педагогіки» Є. М. Мединського (Москва, I т. – 1925; II т. – 1926; III т. – 1929). Ці книги досить широко використовувались в педагогічних вузах України.

На початку 20-х років XX ст. історія педагогіки в науково-дослідній і навчальній роботі вищих і середніх педагогічних навчальних закладів України замінялася курсами «сучасні педагогічні течії», переважно тими, що виникли на Заході і в Америці. Цей курс майже цілком включав вивчення історії педагогіки як такої, зосереджуючись на вивченні тогочасної педагогіки в її найбільш яскравих напрямках. Повернення до вивчення історії педагогіки в педагогічних закладах України відбулося у 1927–1928 рр., коли державний науково-методологічний комітет Наркомосу розробив новий проект навчального плану для педвузів з циклу педагогічних дисциплін, у якому «сучасні педагогічні течії» замінено курсом «Історія педагогіки та народної освіти».

Стан та розвиток педагогічної науки після революційного періоду висвітлено у статті «Наука и научное исследование на Украине» (1924) заступника наркома освіти УСРР Я. П. Ряппо, де розглянуто проблеми наукової сфери, наводиться список установ, що були організовані з 1917 по 1924 рр. і на прикладі їх діяльності доводиться поступове поживлення наукової роботи.

Я. П. Ряппо зазначав, що після Жовтневої революції Україна розпочала організацію наукового життя не одразу, а лише через 4 роки. Бурхливі політичні події і часта зміна влад, які за ідеєю суперечили одна одній, призвели до кризи

науки в Україні, яка відчувалася гостріше, ніж у РСФСР оскільки Москва та Ленінград зібрали все цінне з наукової точки зору, а те, що було пов'язане з культурою України, було поховано у архівах. Маючи потужні бібліотеки, музеї, архіви, обладнані лабораторії, у Москві та Ленінграді одразу з'явилися дослідні інститути, зазначає А. О. Ряппо. В УСРР наукове життя почало відроджуватися лише у 1921 р. в атмосфері крайньої бідності та з дуже малими ресурсами. Розвиток науки вимагав встановлення нових принципів, знаходження нових форм, застосування нових методів та поступової зміни змісту. Зв'язок науки з працею, дослідження-експеримент стали основними принципами, які висунула партія в галузі науки. Як наслідок, виникли нові організаційні форми – науково-дослідні кафедри та дослідні інститути. Вони створювалися як альтернатива науковій роботі, що була «розпорошена» по університетах та «відокремлена», як тоді вважалося, від потреб життя. Такі установи зосередили у собі максимум наукових сил, розвивали «інстинкт громадськості», забезпечували популяризацію наукових ідей та своєчасно вирішували ті наукові проблеми, що виникали у процесі соціалістичного будівництва. Вони підпорядковувалися Наркомосу УСРР. Так, на початку 20-х рр. були створені: Інститут Марксизму; Інститут праці; Український інститут книговедіння; Українська книжкова палата; Всенародна бібліотека України; Музей українського мистецтва; Науково-дослідні кафедри; Всеукраїнська Академія наук.

Я. П. Ряппо наводить коротку характеристику та специфіку діяльності кожної з названих установ та зазначає, що науково-дослідна робота проводилася, головним чином, науково-дослідними кафедрами. Оскільки, у керівництва республікою існувало переконання в необхідності роз'єднання підготовки фахівців (вузи) і наукової роботи, Наркомос України відокремив сферу наукової діяльності від підготовки кадрів у вищих навчальних закладах. На кінець 1924 р. по всій Україні було організовано 86 науково-дослідних кафедр (Харків – 40; Київ – 2; Одеса – 16; Катеринослав – 8; Кам'янець-Подільський – 1) [7, с. 110–112].

Крім науково-дослідних кафедр Наркомосом УСРР ще в 1921/22 рр. було вирішено створити низку науково-дослідних установ (інститути, кафедри, лабораторії), які могли виникати не лише при вузах, але й самостійно, а також при великих промислових підприємствах, при бібліотеках, музеях, ботанічних садах тощо.

У 1926/27 рр. функціонували такі науково-дослідні установи:

Всеукраїнська академія наук	1
Науково-дослідні інститути	11
Науково-дослідні кафедри	90
Музеї	81
Академічні бібліотеки	4
Ботанічні сади	4
Обсерваторії	6 [6, с. 298].

Всі ці наукові установи у своїй роботі пов'язані, з одного боку, з вищою школою, а з другого – з відповідною галуззю виробництва. Науково-дослідні кафедри мали перспективу розвитку в Інститути шляхом об'єднання споріднених наук або шляхом посилення своєї наукової та матеріальної бази. Таким чином, підготовка наукових кадрів головним чином пов'язувалася з підготовкою молодшої професури [6, с. 299].

Очоловала наукове життя Всеукраїнська Академія наук (ВУАН)¹, яка керувала і контролювала наукову роботу численних академічних установ, кафедр, інститутів, секцій, підсекцій, бібліотек. Серед завдань, котрі ставила перед собою Академія, було, зокрема, відродження української культури, тобто українізація. Особливу увагу у 1923–24 рр. у ВУАН приділяли вивченню минулого України (історія старого Києва, Чернігова, української літератури тощо) [7, с. 114].

Центром науково-педагогічної думки 20-х рр. став Харків, куди було перенесено столицю УСРР і де знаходився Народний комісаріат освіти України, навколо якого концентрувалися найкращі наукові кадри. Центром розвитку педагогічної теорії і практики став Харківський інститут народної освіти (ХІНО), зокрема його факультет соціального виховання (1921).

У 1922 р. при ХІНО була організована Педагогічна секція наукового товариства [5, с. 253]. Ця організація була першою післяреволюційною науково-педагогічною організацією і зосередила навколо себе науково-педагогічні сили Харкова, зацікавила педагогів-практиків та сполучила наукову роботу з педагогічним життям. Серед завдань цієї секції були: об'єднати та систематизувати науково-дослідну роботу в галузі педагогіки; встановити найдієвіші методи педагогічної праці, зокрема, методи викладання різних дисциплін у дитячих навчальних закладах; охопити широкі кола педагогів та провести з ними працю щодо організації масових науково-педагогічних дослідів; популяризувати найновіші науково-педагогічні досягнення серед працівників освіти та серед широких робітничо-

селянських мас [8, с. 248].

Діяльність педагогічної секції Харківського наукового товариства включала в себе дискусії, доповіді, їх обговорення, огляд педагогічного життя й літератури, а також проведення конференцій працівників освіти, повідомлення з практики педагогічної роботи. Наприклад, у порядку денному одного з засідань, читаємо: «Організація дитячого колективу» (М. Зарицький); «Марксистський метод в педагогіці» (М. Левитина-Маро); «Досягнення й перспективи Дальтонівського плану в Англії і у нас» (А. Мандрика), «Сучасна американська школа» (Марзієв). У 1924 р. секція приєдналася до Будинку освіти, відокремившись від наукового товариства і отримала назву «Науково-педагогічна секція при Домі Освіти» [2, с. 190].

У липні 1922 р. декан факультету соціального виховання ХІНО О. І. Попов² звернувся до наукового комітету Укрголовпрофосу (Українського головного управління професійної освіти) з пропозицією організувати в Харкові науково-дослідну кафедру педології, яка була б центром науково-дослідної роботи для всієї УСРР, оскільки в Києві і Одесі вже діяли науково-дослідні кафедри педології, які зосереджували свої дослідження переважно на Правобережній Україні. Автор звернення вважав, що для цього в Харкові були всі необхідні умови, зокрема діяли факультет соціального виховання та педагогічні курси, а також були наявні кваліфіковані кадри (А. І. Гендрихівська, О. Г. Дяков, Я. А. Мамонтов, О. І. Попов, та ін.) [3, с. 51].

Мабуть, дозвіл було отримано, бо науково-дослідна кафедра педології при ХІНО розпочала свою роботу з 1924 р., керівником її призначили О. І. Попова. Кафедра складалась з секцій: загальної педології (керівник Б. А. Шацिला); патологічної педології (кер. В. Г. Воробйов); соціальної педології (кер. Л. Р. Менжинська) та педагогіки (кер. О. І. Попов). До складу кафедри також входили В. Є. Бутвин, А. І. Гендрихівська, О. Г. Дяков, Ю. С. Лемківський, Я. А. Мамонтов, І. П. Соколянський, та ін. У 1925–1926 н.р. кафедра педології при ХІНО мала 4 секції та одну комісію: 1) секція рефлексології (В. П. Протопопов); 2) секція соціальної педагогіки (О. С. Залужний);

¹ ВУАН – почала діяльність у лютому 1919 як Українська академія наук (УАН), з 1921 – Всеукраїнська академія наук (ВУАН), а з 1936 – Академія наук УСРР (АН УСРР), нині – Національна академія наук України (НАН України)

² Попов Олександр Іванович (1891–1958) – освітній діяч, теоретик педагогічної науки 20-х рр. ХХ ст. Завідувач Науково-педагогічним підвідділом Харківського губернського відділу освіти (1919); завідувач Науково-педагогічним відділом Ради (пізніше Головом) соціального виховання Наркомосу (1920); декан факультету соціального виховання і викладач (пізніше професор) педології Харківського інституту народної освіти (1921); редактор журналу «Радянська освіта» (1923); перший директор Українського науково-дослідного інституту педагогіки (1926).

3) секція історії педагогіки і освіти (Я. А. Мамонтов); 4) секція методики й дидактики (Я. Ф. Чепіга) та програмно-методичну комісію. О. І. Попов очолював кафедру та був головою програмно-методичної комісії; В. Є. Бутвин, О. Г. Дяков, І. П. Соколянський стали дійсними членами кафедри. Також у її складі налічувалося 17 аспірантів [3, с. 52].

24 грудня 1925 р. бюро кафедри вирішило назвати свій науковий підрозділ кафедрою педагогіки. Цього ж року її завідувач (О. І. Попов), констатує зростання та поглиблення роботи кафедри, подає клопотання до президії Укрнауки щодо перетворення її на Науково-Дослідний Інститут педагогіки. У документі, зокрема, зазначалося, що кафедра об'єднала довкола себе найбільш активних і кваліфікованих працівників наукової педагогіки м. Харкова, а також була тим чинником, що зумовив утворення в Харкові низки «робочих установок» для наукового дослідження педагогічних проблем, серед яких і організація історико-педагогічного архіву [10, с. 240].

19 грудня 1925 р. Управління науковими установами Наркомосу УСРР затвердило проект реорганізації Харківської науково-дослідної кафедри педагогіки в Український науково-дослідний інститут педагогіки (УНДІП), який організаційно оформився в жовтні 1926 р. Директором був призначений О. І. Попов. На кінець грудня 1926 р. в Інституті налічувалося 11 секцій: секція системи освіти (завідувач Я. П. Ряппо), секція історії педагогіки (Я. А. Мамонтов), секція педагогіки особистості (І. П. Соколянський), секція педагогіки колективу (О. С. Залужний), секція рефлексології (В. П. Протопопов), секція дошкільного виховання (А. І. Гендрихівська), секція методики шкільної праці (О. Г. Дяков), секція методики виробничого навчання (Я. В. Столяров), секція методики виробничого навчання (М. С. Волобуєв), секція методики шкільної політосвіти (Ю. І. Озерський) [3, с. 54].

Із створенням УНДІПу передбачалося, що всі науково-дослідні кафедри педагогіки й дослідні станції соцвиху мають підпорядковуватися Інституту на правах його філій.

Таким чином, радянська педагогічна наука набуває інституціонального розвитку. Розгортанню дослідної роботи з історії педагогіки в

УСРР сприяло створення наприкінці 1926 р. в складі Українського науково-дослідного інституту педагогіки історико-педагогічного центру – секції (пізніше відділ) історії педагогіки і педагогічних систем. Ця подія відкрила новий етап у розвитку історико-педагогічної науки в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дзеверін О. Г. Розвиток історико-педагогічної науки в УСРР / О. Г. Дзеверін / Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР. – Наукові записки. – Т. VI. – К. : Радянська школа, 1957. – 447 с.
2. Дубровин Г. Науково-педагогічна секція при Домі Освіти. / Г. Дубровин // Шлях освіти. – 1924. – № 7. – С. 189-191.
3. Інститут педагогіки: погляд через роки (До 75-річчя від дня заснування Українського науково-дослідного Інституту педагогіки) / ред. колегія. – К. : Педагогічна думка, 2002. – 216 с.
4. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.) : хрестоматія / упоряд. : Л. Д. Березівська та ін. – К. : Наук. світ, 2003. – 418 с.
5. Педагогічна Секція Наукового Товариства при Харківському Інституті Народної освіти // Шлях освіти. – 1923. – Ч. 4. – С. 250-284.
6. Научно-исследовательские учреждения Украины / Педагогическая энциклопедия. – Москва : Работник просвещения, 1929. – Т. 3. – С. 295-303.
7. Ряппо Я. П. Наука и научное исследование на Украине / Я. П. Ряппо // Шлях освіти. – 1924. – № 10. – С. 103-116.
8. Сліпко К. Педагогічна секція Харківського Наукового Товариства при ВУАН / К. Сліпко // Шлях освіти. – № 5-6. – 1925. – С. 247-249.
9. Сухомлинська О. В. Витоки й засади української школи рефлексології та педології (20-ті роки) / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – № 3. – 1994. – С. 107-117.
10. Утворення Науково-Дослідного Інституту Педагогіки в Харкові // Шлях освіти. – 1925. – № 12. – С. 239-241.